

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΜΗΤΡΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗ ΣΥΜΦΙΛΙΩΣΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗΣ ΖΩΗΣ ΚΑΙ Ο ΝΕΟΣ ΠΑΤΡΙΚΟΣ ΡΟΛΟΣ

Ζυγούρη Μαρία¹

Περίληψη:

Ο θεσμός της οικογένειας αποτελεί έναν από τους θεμελιώδεις πυλώνες του κοινωνικού ιστού και κινείται σε τροχιά αλλαγής παράλληλα με τις συντελούμενες κοινωνικές αλλαγές. Η αύξηση των κοινωνικών προκλήσεων επιτάσσει τη συνεχή αναπροσαρμογή των μορφών και των λειτουργιών του οικογενειακού θεσμού, μετατρέποντας την οικογένεια σε ένα κοινωνικό εργαστήριο, μέσα στο οποίο συντελείται η εξέλιξη των μελών της. Η εμφάνιση της κοινωνικής μητρότητας είναι απόρροια της μετεξέλιξης που συμβάλλει και προωθεί την αλλαγή στην παραδοσιακότητα των ρόλων των φύλων, στην ανακατανομή καθώς και στον ισότιμο διαμοιρασμό των ευθυνών. Το παρόν άρθρο αποσκοπεί κατά κύριο λόγο στο να παραθέσει τα νέα δεδομένα που προκαλούν την αναδιανομή των οικογενειακών ρόλων και να αναλύσει τους παράγοντες που συντελούν στις προαναφερθείσες αλλαγές. Σε μία ειδικότερη κλίμακα αναφοράς, παρουσιάζεται το φαινόμενο της ένταξης της γυναίκας στην αγορά εργασίας, τονίζεται η έμφυλη ανισότητα όχι μόνο των επαγγελματίων αλλά και των ρόλων ενώ ταυτόχρονα αναλύεται η έννοια του όρου της κοινωνικής μητρότητας καθώς και οι επιπτώσεις που επιφέρει στη ζωή του ζευγαριού. Σε τελική ανάλυση ακολουθεί μία μελέτη και εμβάθυνση στον νέο πατρικό ρόλο, με ιδιαίτερη αναφορά να γίνεται στον ρόλο που διαδραματίζει η εκπαίδευση ως προς την άμβλυνση των έμφυλων ανισοτήτων και την αποδοχή προοδευτικών αντιλήψεων.

1. Κοινωνική λειτουργός της Κοινωνικής Υπηρεσίας του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού Περιφερειακού Τμήματος Λαμίας, Διοικητικά υπεύθυνη του Κέντρου Υποδοχής Προσφύγων Άνω Καλλιθέας Σπερχειάδας.

Εισαγωγή

Αν και η βαθμιαία ένταξη των γυναικών στην αγορά εργασίας στις δυτικές κοινωνίες έχει ξεκινήσει εδώ και αρκετές δεκαετίες, οι γυναίκες σήμερα εξακολουθούν να βρίσκονται σε μία συνεχή σύγκρουση τόσο ενάντια στους κατεστημένους παραδοσιακούς ρόλους όσο και στην καταπιεστική δομή της κοινωνίας που ενισχύει την ανισότητα μεταξύ των δύο φύλων. Η προαναφερθείσα άποψη εκφράζεται ξεκάθαρα και από την Ιγγλέση Χ. (1990), η οποία τονίζει πως οι γυναίκες της σύγχρονης πραγματικότητας δεν εφησυχάζουν παραδομένες στα φυλετικά καθήκοντα που τους έχουν αποδοθεί μέσα από μία διαχρονική πορεία, αλλά αντίθετα δεν διστάζουν να έλθουν αντιμέτωπες με τα ποικίλα διλήμματα και τις συγκρούσεις, προκειμένου αφενός να επαναπροσδιορίσουν τον ρόλο τους και αφετέρου να ανοίξουν τον δρόμο για μία νέα κοινωνική ταυτότητα. Η ρήξη επομένως με σχήματα του παρελθόντος παρουσιάζεται αναγκαία και αναπόφευκτη και η γυναίκα καταβάλλει πλέον υπέρμετρες προσπάθειες προκειμένου να απαγγιστρωθεί από τα οικιακά και οικογενειακά καθήκοντα που επί σειρά αιώνων της έχουν αποδοθεί, κάνοντας όλο και περισσότερα βήματα προς την ένταξη στην εργασιακή αγορά και αποκαλύπτοντας τις καταπιεσμένες κοινωνικές και επαγγελματικές της φιλοδοξίες.

Η εκτός σπιτιού απασχόληση συνετέλεσε στη σημαντική διεύρυνση του κοινωνικού πεδίου δράσης των γυναικών και τις ανάγκασε να προσαρμοστούν στα νέα δεδομένα που εν ολίγοις επιτάσσουν την ανταπόκριση των γυναικών στις διπλές απαιτήσεις του επαγγελματικού ωραρίου και των οικογενειακών υποχρεώσεων. Η Μουσούρου (2003) συγκεκριμένα χρησιμοποιεί την ορολογία «θηλυκοποίηση» (feminization) της αγοράς εργασίας, με στόχο να υποδηλώσει την έντονη παρουσία του θηλυκού εργατικού δυναμικού στις σύγχρονες κοινωνίες, τόσο σε ποιοτική όσο και σε ποσοτική διάσταση. Με την είσοδό τους στο εργασιακό προσκήνιο οι γυναίκες είχαν να αντιμετωπίσουν και μία επιπρόσθετη έκφανση της ανισότητας, αυτή του διαχωρισμού μεταξύ ανδρικών και γυναικείων επαγγελματίων. Η διάκριση της εργασίας σε ανδρικά και γυναικεία επαγγέλματα φαίνεται να μεταπηδά από τις παραδοσιακές-αγροτικές κοινωνίες στις σύγχρονες-βιομηχανικές με τις ανδρικές εργασίες να υπερτερούν έναντι των γυναικείων, όχι μόνο εκείνες που απαιτούν μυϊκή δύναμη αλλά και εκείνες που σχετίζονται με τη λήψη αποφάσεων, με οργανωτικές ικανότητες, με την ικανότητα ελέγχου και διοίκησης (Κατή, 1990).² Παρόλα αυτά, επισημαίνουμε πως σε επαγγέλματα τα οποία θεω-

2. Η παραδοσιακή «γυναικεία» απασχόληση κατά τη Μουσούρου (2003) εντάσσεται στη λογική της παραδοσιακής οικογένειας και κοινωνίας, όπου η κατανομή των ρόλων διατηρεί την ακαμψία της με αντίστοιχο αποτέλεσμα: η γυναίκα-νοικοκυρά αποτελεί το παραδοσιακό θηλυκό πρότυπο και ο άνδρας προμηθευτής αποτελεί με τη σειρά του το παραδοσιακό αρσενικό πρότυπο. Επίσης η ένταξη της γυναίκας στην εργασιακή αγορά επηρεάζει αισθητά τους παράγοντες που προσδιορίζουν το είδος και την ποιότητα των παραγόμενων αγαθών συντελώντας στη διαμόρφωση της οικονομικής πραγματικότητας.

ρούνται κατ' εξοχήν «ανδρικά», όπως είναι λόγου χάρη η εργασία στην οικοδομή, που απαιτεί μεγάλη σωματική και μυϊκή δύναμη, έκανε την εμφάνισή της και η γυναικεία παρουσία, στοιχείο που υποδεικνύει τις προσπάθειες για την καταπολέμηση της έμφυλης ανισότητας. Το σημείο ωστόσο που φαίνεται να παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον είναι πως αν και οι γυναίκες έχουν εισχωρήσει σε παραδοσιακά θεωρούμενα «ανδρικά» επαγγέλματα, δεν συμβαίνει και το αντίστροφο, οι άνδρες δηλαδή να έχουν εισχωρήσει σε παραδοσιακά θεωρούμενα «γυναικεία» επαγγέλματα, με την ερμηνεία να εστιάζεται στο ότι τα «γυναικεία» επαγγέλματα υπολείπονται κύρους και σοβαρότητας (Mallier & Rosser, 1987). Το βασικό πλεονέκτημα της ένταξης των γυναικών στην αγορά εργασίας ήταν η διεύρυνση της οικογενειακής δυνατότητας για μεγαλύτερη οικονομική ωφέλεια. Το ισχυρό όμως αυτό επιχείρημα δεν στάθηκε ικανό να ανατρέψει παγιωμένες αντιλήψεις αναφορικά με το μοντέλο που θέλει τους άνδρες αρχηγούς της οικογένειας και να δραστηριοποιούνται εκτός σπιτιού και τις γυναίκες φροντιστές της οικογένειας με παραδοσιακούς ρόλους που σχετίζονται με τη φροντίδα της οικίας και την ανατροφή των παιδιών. Παρά δε τη δυναμική είσοδο των γυναικών στο εργασιακό προσκήνιο παρατηρούμε πως οι διακρίσεις εις βάρος του φύλου όχι μόνο δεν έχουν εξαλειφθεί αλλά σε αρκετές περιπτώσεις εντείνονται επιφέροντας επιπτώσεις τόσο στην ψυχολογική κατάσταση της εργαζόμενης γυναίκας όσο και στην οικονομική της σταθερότητα.

Προκειμένου να γίνουν κατανοητές οι διακρίσεις μεταξύ ανδρών και γυναικών στον τομέα της εργασίας αναφέρουμε ότι σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης το ποσοστό ανεργίας των γυναικών παραμένει αρκετά υψηλότερο από αυτό των ανδρών, ενώ η μακροχρόνια ανεργία φαίνεται να πλήττει σε μεγαλύτερο βαθμό τον γυναικείο πληθυσμό. Συγκεκριμένα, το ανδρικό ποσοστό απασχόλησης υπερέχει κατά 20% του γυναικείου, ενώ το ποσοστό απασχόλησης των γυναικών μειώνεται περαιτέρω στην περίπτωση των μητέρων σε αντίθεση με το ανδρικό. Η έμφυλη ανισότητα της ευρωπαϊκής αγοράς εκφράζεται επίσης και μέσα από τα μισθολογικά δεδομένα, όπου η γυναικεία αμοιβή κυμαίνεται σε σαφώς χαμηλότερα επίπεδα έναντι της ανδρικής, με τη μισθολογική διαφορά να εντείνεται στον ιδιωτικό τομέα (Γκασούκα, 2007).

Η έννοια της κοινωνικής μητρότητας

Ανά τους αιώνες είχε επικρατήσει η αντίληψη πως οι γυναίκες καλούνται να εκπληρώσουν καθήκοντα μητρότητας, ασκώντας έναν ρόλο που προσδίδει κύρος και δίνει την ευκαιρία να δραστηριοποιηθούν στον τομέα της ανατροφής του παιδιού. Η ισότιμη συμμετοχή των γονέων στην ανατροφή του παιδιού προαπαιτεί την αναπροσαρμογή των γονεϊκών ρόλων και των προτύπων καθώς έρχεται αντιμέτωπη με κατεστημένους ρόλους και παραδοσιακές αντιλήψεις. Ο Μισέλ (2000) κάνει λόγο για μία νέα μορφή οικογένειας, η επονομαζόμενη οικογένεια διπλής σταδιοδρομίας, όπου και οι δύο σύζυγοι απασχολούνται επαγγελματικά και συμμετέχουν εξίσου στις οικιακές υποχρεώσεις και στην ανατροφή των παιδιών.

Συμπληρωματικά, η Μουσούρου (2003) επισημαίνει τρία σχήματα που αποβλέπουν στην επίλυση των ασυμβίβαστων απαιτήσεων του εργασιακού και οικογενειακού ρόλου. Το πρώτο αποβλέπει στη μείωση της γυναικείας απασχόλησης με την αντίστοιχη ενθάρρυνση των γυναικών να αναλαμβάνουν οικιακές δραστηριότητες, δίνοντας έναν χαρακτήρα αναχρονιστικό και αντιαναπτυξιακό που σε καμία περίπτωση δεν ανταποκρίνεται στις σύγχρονες απαιτήσεις. Το δεύτερο σχήμα θεωρεί δεδομένη την αναγκαιότητα της γυναικείας εργασιακής απασχόλησης αποβλέποντας στη διευκόλυνση της μητέρας με μία σειρά μέτρων (γονική άδεια, άδεια μητρότητας, παιδικοί σταθμοί), εκφράζοντας τοιοιτοτρόπως μία «*εκσυγχρονισμένη παραδοσιακότητα*» καθώς αφενός αναγνωρίζει την ύπαρξη ζητήματος και αφετέρου δίνει μία πρόσκαιρη λύση εφόσον τα παιδιά θα μεγαλώσουν και το πρόβλημα θα πάψει να υπάρχει.

Το τρίτο σχήμα το οποίο θεωρείται και το πιο αντιπροσωπευτικό των σύγχρονων κοινωνικών δεδομένων διαφέρει από το δεύτερο στο γεγονός ότι αναγνωρίζει μεν το ζήτημα της σύγκρουσης μεταξύ εργασιακού και οικογενειακού ρόλου αλλά δεν περιορίζεται σε μία μικρή χρονική περίοδο. Απαιτεί την ισότιμη συμμετοχή και των δύο γονέων στην ανατροφή του παιδιού ενώ τα οικογενειακά καθήκοντα και οι υποχρεώσεις ασκούνται ταυτόχρονα και από τους δύο γονείς, γεγονός που τους καθιστά υπεύθυνους ισότιμα στην εκπλήρωση του γονεϊκού ρόλου. Το σχήμα αυτό έχει μία διάσταση προοδευτική καθώς εξαλείφει την ανισότητα των οικογενειακών ρόλων των δύο φύλων και ταυτόχρονα προάγει την ισότιμη συμμετοχή. Το βασικό χαρακτηριστικό αυτού του τύπου της οικογένειας, είναι ότι επικρατεί το στοιχείο της συνεργασίας και όχι του διαχωρισμού των ρόλων. Η μητρότητα πλέον μεταβάλλεται από *βιολογική σε κοινωνική* με τη συμμετοχή και των δύο γονέων, ενώ ταυτόχρονα μέσα στον οικογενειακό χώρο λαμβάνουν χώρα ζυμώσεις που οδηγούν σε αλλαγή προτύπων και δεδομένων και συνεπώς στην ανακατανομή των κοινωνικών και των γονεϊκών ρόλων (Γκασούκα, 2007).

Ο νέος πατρικός ρόλος: προεκτάσεις και συνέπειες

Σύμφωνα με τους Johansson & Klinth (2007), η προσπάθεια για την ισότιμη συμμετοχή του ζευγαριού στον ενδοοικογενειακό χώρο ξεκινά από τις αρχές του 1970. Αρχικά, οι άνδρες μαθαίνουν να αναλαμβάνουν το μερίδιό τους στις οικιακές εργασίες και στην ανατροφή του παιδιού, ενώ σταδιακά εξετάζεται και το ενδεχόμενο λήψης άδειας πατρότητας. Η όλη διαδικασία συμβάλει στο να τονιστεί η αναγκαιότητα της διαμοιρασμένης φροντίδας, μετατοπίζοντας το βάρος της ανατροφής του παιδιού από τη μητέρα, αναλαμβάνοντας εξίσου τις ίδιες ευθύνες και ο πατέρας. Αναντίρρητα, η μοιρασμένη φροντίδα της ανατροφής των παιδιών σύμφωνα με τους Dinnerstein (1976) & Ehrenshaft (1980) παρέχει μία μοναδική ευκαιρία στον άνδρα, να έρθει σε επαφή με τον ξεχασμένο συναισθηματικό του κόσμο, να αναβιώσει θετικά συναισθήματα μέσα από την ενασχόληση με το παιδί, μέσα από το παιχνίδι, με άλλα λόγια μέσα από τη διαδικασία ανατροφής και συμμετοχής στην ανάπτυξη του παιδιού. Επιπροσθέτως, το

νέο αυτό δυαδικό σχήμα, όπως θα εξετάσουμε παρακάτω, φαίνεται να έχει μεγάλη υποστηρικτική σημασία τόσο για τη μητέρα η οποία αποδεσμεύεται από καθιερωμένες για το φύλο της δραστηριότητες, όσο και για το ίδιο το παιδί με σημαντικές θετικές επιδράσεις στον ψυχισμό και στον συναισθηματικό του κόσμο.

Οι Barnett & Hyde (2001) τονίζουν πως οι κοινωνικές νόρμες που σχετίζονται με τις οικογενειακές υποχρεώσεις και τους ρόλους παραμένουν κάπως ασαφείς, ιδιαίτερα στις μεταβιομηχανικές κοινωνίες, όπου η οικογενειακή δομή δείχνει να μεταβάλλεται ταχύτατα σύμφωνα με τις εξελισσόμενες κοινωνικοοικονομικές αλλαγές. Η τεχνολογική εξέλιξη μέσα από τις νέες τεχνολογίες της πληροφορίας και της επικοινωνίας έχει συντελέσει στη δημιουργία της στιγμιαίας επικοινωνίας, των βραχυπρόθεσμων διαπροσωπικών σχέσεων και ανταλλαγών, ενώ οι κοινωνικοοικονομικές και πολιτισμικές αλλαγές τείνουν να επηρεάζουν ποικιλοτρόπως τους οικογενειακούς ρόλους, προκαλώντας συχνά συναισθήματα άγχους στους πατέρες αναφορικά με τις αναμενόμενες απαιτήσεις και τις ικανότητές τους (Bowers Andrews & all, 2004). Ο νέος πατρικός ρόλος έρχεται σε αντίθεση με τις παλαιότερες αντιλήψεις και οι άνδρες καλούνται να διαχειριστούν τις διαπροσωπικές και τις ενδοοικογενειακές τους συγκρούσεις στο πλαίσιο της οικογένειας, προσαρμόζοντας νόρμες και συμπεριφορές στις τρέχουσες κοινωνικές, επαγγελματικές και οικογενειακές ανάγκες.

Η ισότιμη συμμετοχή του ζευγαριού στην ανατροφή του παιδιού παρουσιάζεται πολύτιμη όμως και για τη γυναίκα σε πολύ μεγάλο βαθμό. Αυτομάτως, αυξάνεται ο προσωπικός της χρόνος με αποτέλεσμα να αυξάνεται και ο χρόνος ενασχόλησης με τα προσωπικά και επαγγελματικά της ενδιαφέροντα. Η αποδέσμευσή της από την αποκλειστική ενασχόληση με τη φροντίδα του παιδιού, συντελεί στην ενίσχυση της συναισθηματικής αυτονομίας, της αυτοπεποίθησης και επιβεβαίωσης πως είναι ικανή να ανεξαρτηθεί από καταπιεστικές σχέσεις που δεν προκύπτουν από επιλογή αλλά από παγιωμένες αντιλήψεις. Παρόλα αυτά, ο Βουτυράς (1981) πρεσβεύει πως η γυναίκα συνεχίζει να παλεύει ανάμεσα στα συναισθήματα της εργασίας, της ανεξαρτησίας και της φιλοδοξίας από τη μία πλευρά και της εκπλήρωσης της αποστολής της ως μητέρας και ως συζύγου από την άλλη. Άλλωστε, η απόφαση της γυναίκας να απασχοληθεί επαγγελματικά φαίνεται να επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό από το κατά πόσο ο σύζυγος συμμερίζεται την απόφασή της (Καβουνίδα, 1999). Ο Μισέλ (2000) εμπλουτίζει ακόμη περισσότερο την προαναφερθείσα άποψη υποστηρίζοντας πως ο άνδρας, ακόμη και αν επιτελεί πολλαπλές και επιπρόσθετες λειτουργίες μέσα στην οικογένεια, στην ουσία πάντα θεωρείται ως ο εκτελεστικός ηγέτης της οικογένειας, ενώ αντίθετα η γυναίκα συμβάλει πάντα στη διατήρηση της οικογενειακής συνοχής, αναλαμβάνοντας τον χειρισμό των ενδοοικογενειακών υποθέσεων.

Αναντίρρητα, η συμβολή του πατέρα στην ανάπτυξη της ταυτότητας του φύλου από τα αρχικά στάδια της ψυχοσυναισθηματικής ανάπτυξης του παιδιού είναι καθοριστική. Μέσα από πολύπλοκες και πολυσύνθετες διεργασίες οριοθέτησης η συμμετοχή του πατέρα κατά την ανατροφή του παιδιού αλλά και γενικότερα η παρουσία του στην οι-

κογένεια συμβάλλουν στην κατανόηση των ατομικών φυλετικών διαφορών από το παιδί σε ότι αφορά την αρρενωπότητα και τη θηλυκότητα, ενώ συγχρόνως επηρεάζουν όλες τις μορφές της γνωστικής, συναισθηματικής και κοινωνικής λειτουργίας του παιδιού και του εφήβου καθώς επιδρούν και στην ηθική ανάπτυξη τους (απόκτηση εσωτερικού ελέγχου, συνειδητοποίηση της έννοιας ανάληψης ευθυνών).

Από διεξαχθείσες έρευνες έχει αποδειχτεί πως η πατρική απουσία μπορεί να είναι ιδιαίτερα επιζήμια και να οδηγήσει μακροπρόθεσμα σε σύγχυση αναφορικά με τη φυλετική ταυτότητα, σε προβλήματα αμφιθυμίας και σε ζητήματα διαστρεβλωμένης αυτοεικόνας, χαμηλής αυτοπεποίθησης και αυτοεκτίμησης αργότερα στον έφηβο (Καλλιδικάκη, 1996). Οι Fagan & Press επιπρόσθετα υποστηρίζουν πως ακόμη και εάν ο πατέρας κατέχει δευτερεύοντα ρόλο μέσα στην οικογένεια, ο αντίκτυπος της συμμετοχής του είναι τόσο σημαντικός καθώς λειτουργεί ως πηγή υποστήριξης της μητέρας, η οποία προσπαθεί αγωνιωδώς να εξισορροπήσει την οικογενειακή με την επαγγελματική ζωή.

Το μοίρασμα της ανατροφής του παιδιού και στα δύο φύλα ενδέχεται να είναι ένα ιδιαίτερα στρεσογόνο γεγονός τόσο για τον άνδρα όσο και για τη γυναίκα, για διαφορετικούς λόγους στην κάθε περίπτωση. Η γυναίκα από τη μία πλευρά καλείται να αντιμετωπίσει συναισθήματα ενοχής και άγχους καθώς συγκρούεται με τον κοινωνικά αποδεκτό ρόλο που απαιτεί την παρουσία της στο σπίτι και τη συνεχή της ενασχόληση με τη φροντίδα του παιδιού, εγείροντας συναισθήματα που δύνανται να την οδηγήσουν σε συναισθηματική εμπλοκή με τα παιδιά της ή στην αντίληψη και στην ιδέα ότι δεν επιτρέπεται στον σύζυγό της η ισότιμη συμμετοχή στο μέγιστο του παιδιού. Ο άνδρας από την πλευρά του καλείται να αναπροσαρμόσει τον ρόλο του και να συνδυάσει τις επαγγελματικές του υποχρεώσεις με τη συμμετοχή του στη φροντίδα του παιδιού (Βενιπούλου, 1983).

Οι άνδρες προσπαθούν ταυτόχρονα να αντεπεξέλθουν επιτυχώς στη συμβολή τους στο οικογενειακό εισόδημα με αποτέλεσμα να ωθούνται σε εξαντλητικά εργασιακά ωράρια προκειμένου να επιτύχουν την αύξηση των οικονομικών απολαβών. Συνέπεια αυτής της προσπάθειας είναι να επιστρέφουν στην οικογενειακή εστία εξαντλημένοι από τα απαιτητικά ωράρια και να καλούνται να ανταποκριθούν σε μία πληθώρα οικογενειακών ευθυνών και υποχρεώσεων μέσα σε ένα κλίμα κούρασης και συνεπώς εξάντλησης (Αρβανίτης & Ξυδοπούλου & Παπαγιαννοπούλου, 2007).

Συμφιλίωση επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής

Ο όρος της οικογενειακής συμφιλίωσης αποτελεί τη βάση τόσο για την ισότιμη οικογενειακή συμμετοχή όσο και την άμβλυση των έμφυλων ανισοτήτων στον ενδοοικογενειακό χώρο. Εάν επιχειρήσουμε μία ερμηνεία του όρου της οικογενειακής συμφιλίωσης θα λέγαμε πως αντικατοπτρίζει την προσπάθεια να εναρμονιστούν συγκρουόμενες καταστάσεις, συμφέροντα, ιδέες και αντιλήψεις. Συνάδει με την εξισορρόπηση οικογενειακών και επαγγελματικών υποχρεώσεων, με την ισότιμη και ισόρ-

ροπη συμμετοχή και των δύο φύλων αντίστοιχα, ώστε να διευκολύνεται η ανταπόκρισή τους στις επαγγελματικές τους υποχρεώσεις, παραμένοντας ενεργά μέλη στην εργασιακή αρένα, αξιοποιώντας ταυτόχρονα το επαγγελματικό τους δυναμικό, τις δεξιότητες, τη δημιουργικότητά τους και τις ικανότητές τους (Γκασούκα, 2007).

Η έννοια της συμφιλίωσης μπορεί να λειτουργήσει και ως μεθοδολογικό εργαλείο για τη σύσταση κοινωνικής πολιτικής που προωθεί την έμμισθη γυναικεία απασχόληση, τη μείωση των έμφυλων εργασιακών διακρίσεων και την προώθηση της δυνατότητας συνδυασμού της οικογενειακής με την επαγγελματική ζωή (Junter & Loiseau, 1999). Κατανοούμε πως σε κάθε περίπτωση επιβάλλεται η κρατική μέριμνα και η παροχή υποστήριξης που δύναται να εκτείνεται τόσο σε ενδοοικογενειακό όσο και σε κοινοτικό επίπεδο. Η Γκασούκα (2007) επισημαίνει τρεις ενέργειες που μπορούν να ενισχύσουν την οικογενειακή συμφιλίωση και να συμβάλλουν δραστικά στην εφαρμογή της.

Η πρώτη αναφέρεται στην υιοθέτηση ευέλικτων μορφών απασχόλησης ισότιμα και για τα δύο φύλα και εμπεριέχει όλες εκείνες τις πολιτικές και εφαρμογές που αποσκοπούν στη δημιουργία μιας οικονομικής πραγματικότητας με σεβασμό στα εργασιακά δικαιώματα και τις διεκδικήσεις, στην αναβάθμιση της ποιότητας της ζωής και στην απασχόληση άνευ διακρίσεων και φυλετικών και κοινωνικών ανισοτήτων. Η δεύτερη ενέργεια αναφέρεται σε κοινοτικό και κρατικό επίπεδο και περιλαμβάνει τη διάρθρωση υπηρεσιών παροχής φροντίδας τόσο για τα ανήλικα τέκνα, όσο και για τους εργαζόμενους γονείς αλλά και για τα άτομα με ειδικές ανάγκες καθώς και τους ηλικιωμένους. Η τρίτη ενέργεια περιλαμβάνει πολιτικές που σχετίζονται με την ανακατανομή των κοινωνικών ρόλων στην οικογένεια καθώς και με τη διαμοίραση των οικογενειακών ευθυνών, με τους άνδρες να εμπλέκονται περισσότερο σε οικογενειακά και οικιακά ζητήματα που πρέπει να διευθετηθούν.

Όσον αφορά την περίπτωση της Ελλάδας, έχουν καταβληθεί προσπάθειες για τη διευκόλυνση της οικογενειακής συμφιλίωσης μέσα από μία σειρά μέτρων και κοινωνικών δομών. Επισημαίνουμε τη λειτουργία ολοήμερων δημοτικών σχολείων, δημοτικών και ιδιωτικών βρεφονηπιακών σταθμών, κρατικών νηπιαγωγείων (αλλά και ολοήμερων), Κέντρων Δημιουργικής Απασχόλησης Παιδιών (ΚΔΑΠ), αλλά και επιπρόσθετων δομών όπως τα Κέντρα Ανοικτής Προστασίας Ηλικιωμένων (ΚΑΠΗ), τα Κέντρα Ημερήσιας Φροντίδας Ηλικιωμένων (ΚΗΦΗ), τα Προγράμματα Βοήθειας στο Σπίτι που αποσκοπούν στην εξυπηρέτηση ηλικιωμένων, ατόμων με αναπηρίες και ασθενών με αποτέλεσμα να συμβάλλουν στην ανακούφιση των επιπρόσθετων οικογενειακών υποχρεώσεων και κατ' επέκταση στην εξοικονόμηση ελεύθερου προσωπικού και οικογενειακού χρόνου (Γκασούκα, 2007). Η λειτουργία των προαναφερθέντων προγραμμάτων αποδεικνύεται πολύτιμη καθώς στοχεύει συνολικά στην προστασία του οικογενειακού πλαισίου.

Συγκεκριμένα, εφαρμόζονται μέσα από μία ποικιλία δραστηριοτήτων και υπηρεσιών που επιτελούν ρόλο ανακουφιστικό και συμβουλευτικό προς την οικογένεια, υιοθετούν μία ευέλικτη προσέγγιση που ανταποκρίνεται και σε ευάλωτες οικογένειες,

δίνουν έμφαση στην πρόληψη και στην πρώιμη παρέμβαση, επιτυγχάνουν διαδικτύωση φορέων (ΜΚΟ, εθελοντές, γονείς και κρατικές υπηρεσίες), ακολουθούν μία συγκεκριμένη φιλοσοφία και παρεμβατική μεθοδολογία. Θετικές είναι και οι επιδράσεις από επιπρόσθετες δομές που λειτουργούν σε ευρύτερο πλαίσιο όπως είναι τα Κέντρα Φροντίδας Οικογένειας, οι Συμβουλευτικές Υπηρεσίες Οικογένειας, τα Προγράμματα Εκπαίδευσης και Στήριξης Γονέων, τα προγράμματα πρόληψης και εκπαίδευσης στην πρώιμη ηλικία, προγράμματα ενημέρωσης μπτέρων καθώς και ποικίλα συμβουλευτικά προγράμματα που σχετίζονται με τον οικογενειακό προϋπολογισμό, τη διαχείριση του συναισθηματικού κόσμου του ζευγαριού κ.ά. (δ.τ. «Άλκηστis»).

Δομή και φιλοσοφία της μέσης ελληνικής οικογένειας

Εάν επιχειρούσαμε μία γενική σκιαγράφηση της σύγχρονης μέσης ελληνικής οικογένειας, θα επισημαίναμε πως ακόμη και σήμερα δεν δείχνει να έχει αποδεσμευτεί πλήρως από τα δεσμά του συντηρητισμού και των παγιωμένων αντιλήψεων. Φαίνεται να διατηρεί έναν χαρακτήρα εσωστρεφή, συγχρόνως όμως αγωνίζεται να υιοθετήσει προοδευτικές πεποιθήσεις και να αποδεσμευθεί από τυποποιημένες μορφές του παρελθόντος. Αν και φορά τον μανδύα της προόδου φαίνεται να αναλώνεται σε επιφανειακές επιδείξεις ενώ διατηρεί τον παραδοσιακό γυναικείο ρόλο και παρουσιάζεται επιφυλακτική ως προς τα νέα επικρατούντα δεδομένα. Στερεότυπα εξακολουθούν να χαρακτηρίζουν τη μέση ελληνική οικογένεια σε κάποιο βαθμό και υπό ποικίλες μορφές. Ασφαλώς, οι στάσεις της ελληνικής οικογένειας ως προς τους ρόλους και τη λειτουργία της, επηρεάζονται κατά πολύ από τις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες μέσα στις οποίες ζει και αναπτύσσεται.

Η πολυ-πολιτισμική διάσταση που αναδύεται και εξαπλώνεται από τον Ευρωπαϊκό χώρο, ωθεί τον οικογενειακό θεσμό να δεχτεί και σταδιακά να αφομοιώσει τις πολιτισμικές, θρησκευτικές, ιστορικές, πολιτικές και κοινωνικές επιρροές, καθιστώντας τον ένα χωνευτήρι των διεθνών αλλαγών που συντελούνται στα πλαίσια της σύγχρονης ζωής. Σε μακροκλίμακα, ένας από τους σημαντικότερους παράγοντες που συνετέλεσε στη συνεχή αναδιαμόρφωση της δομής και κατ' επέκταση του φιλοσοφικού υποβάθρου της οικογένειας ήταν σαφώς η αναγκαιότητα της εξόδου της γυναίκας στην αγορά εργασίας. Η διεκδίκηση της επαγγελματικής απασχόλησης και της ενεργής εργασιακής συμμετοχής οδήγησε στην αναθεώρηση των παραδοσιακών ρόλων, στον διαμοιρασμό ευθυνών καθώς και στην αλλαγή του ενδοοικογενειακού επικοινωνιακού συστήματος.

Οι συνεχείς μετεξελίξεις της δομής και των λειτουργιών της ελληνικής μέσης οικογένειας θέτουν το οικογενειακό σύστημα που αποτελεί θεμελιακό κύτταρο της κοινωνίας, σε ένα πλαίσιο αλλαγών μέσα στο οποίο καλείται να υπάρξει και να επιβιώσει. Η αστικοποίηση, η εκβιομηχάνιση, η αλλαγή των ηθών, των κοινωνικών αρχών, των κανόνων συμπεριφοράς, η αύξηση των μονογονεϊκών οικογενειών, η αύξηση των διαζυγίων, η αύξηση των περιπτώσεων συγκατοίκησης και τεκνοποίησης εκτός γάμου, η

πρόσφατη ψήφιση του νομοσχεδίου για το σύμφωνο συμβίωσης, αποτελούν παράγοντες που παροτρύνουν στο να ανοίξει η ελληνική οικογένεια τους ορίζοντές της, να ξεπεράσει αναχρονιστικές νοοτροπίες και κατεστημένα και να εναρμονιστεί με το προοδευτικό κλίμα που επιτάσσει η σύγχρονη κοινωνική πραγματικότητα.

Ο ρόλος της εκπαίδευσης στο ζήτημα της κοινωνικής μητρότητας

Σημαντικός είναι ο ρόλος της εκπαίδευσης τόσο ως προς την προώθηση της έννοιας της κοινωνικής μητρότητας, αλλά και ως προς την αναγκαιότητα της εξάλειψης των ανισοτήτων αναφορικά με το κοινωνικό φύλο. Κατά γενική ομολογία ο εκπαιδευτικός χώρος, που συχνά αποτελεί και έναν χώρο όπου διερευνώνται, ωριμάζουν και διεξάγονται οι κοινωνικές μεταβολές και οι πρωτοποριακές ρυθμίσεις, αντιμετωπίζεται ως χώρος δόμησης ευρύτερων κοινωνικών ταυτοτήτων που σχετίζονται με θέματα φύλου και σεξουαλικότητας αλλά και αναπαραγωγής της ταξικής κουλτούρας. Όπως έχει αποδειχτεί αποτελεί χώρο αναπαραγωγής και διαιώνισης προκαταλήψεων και στερεότυπων συμπεριφορών με άμεση απόληξη την έμφυλη διάκριση και την ανισότητα, στοιχεία που εκφράζονται πολύμορφα και πολυδιάστατα.

Αναφέρουμε ενδεικτικά τις διαφορετικές κατά φύλο προσδοκώμενες συμπεριφορές των παιδιών από πλευράς των εκπαιδευτικών, τις διαφοροποιημένες κατά φύλο χρησιμοποιούμενες εκπαιδευτικές πρακτικές και εφαρμογές, ενώ παράλληλα, στοιχεία της έμφυλης διάκρισης βρίσκονται ακόμη και στα σχολικά εγχειρίδια, στις εικονογραφήσεις βιβλίων, ακόμη και στα σχολικά παιχνίδια, στα περιεχόμενα μαθημάτων, στα λεκτικά και μη μηνύματα που λαμβάνουν οι μαθητές, στη συνειδητή και άλλοτε ασυνείδητη συμπεριφορά των δασκάλων και γενικότερα στη δομή και στην οργάνωση μίας σχολικής τάξης (Bleach et all, 1996). Τα ζητήματα της έμφυλης διαφορετικότητας πρέπει να αντιμετωπίζονται με σοβαρότητα και να μην προωθούν τη διάκριση, την ανισότητα και τις ταξικές διαφορές αλλά, αντιθέτως, να προωθείται μία ευρύτερη αντίληψη της έννοιας του κοινωνικού φύλου, με απώτερο στόχο τη διαμόρφωση διαφορετικών και ανθεκτικών ταυτοτήτων (Francis & Skelton, 2008).

Πολλά εκπαιδευτικά ιδρύματα ακόμη και σήμερα εκπονούν τα εκπαιδευτικά προγράμματα με τέτοιο τρόπο που συντελούν στο να αντιμετωπίζεται το γυναικείο φύλο υποδεέστερα, ενώ η έμφυλη ανισότητα εκφράζεται με την υποτίμηση της γυναικείας συμμετοχής στη λογοτεχνία και την υποτίμηση των γυναικείων ικανοτήτων και δεξιοτήτων (Lynch & Baker, 2005). Η εκπόνηση προγραμμάτων και εναλλακτικών μορφών μάθησης που παροτρύνουν τα παιδιά και τα καλούν να εξοικειωθούν και να αναλάβουν δραστηριότητες που σχετίζονται με το αντίθετο φύλο, όπως και προγράμματα που βασίζονται στη φιλοφемινιστική προσέγγιση, δύνανται να αποτελέσουν σημαντικό μεθοδολογικό εργαλείο για την προώθηση της έννοιας της ισότητας από τις αρχές και κατά τη διάρκεια της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Η Francis (2000), εκφράζει την αναγκαιότητα της ύπαρξης μίας θεωρίας που να ερμηνεύει τη σπουδαιότητα που αποδίδουμε στο εαυτό μας ως συνεκτικές ανθρώπινες υπάρξεις, τονίζοντας μέσα από την

έμφυλη διαφορετικότητα την ανάγκη της ισοτιμίας των κοινωνικών ρόλων των φύλων.

Το εκπαιδευτικό σύστημα αποτελεί πεδίο υπέρβασης όλων των πεπαλαιωμένων τρόπων σκέψης, πεδίο αναθεώρησης και ακριβώς για αυτό τον λόγο οφείλει να διατηρήσει τον προοδευτικό του χαρακτήρα και τα στοιχεία του κριτικού αναπροσδιορισμού και της αποβολής συμπεριφορών που αναπαράγουν την έμφυλη διάκριση. Η Φραγκουδάκη (2005) παρατηρεί πως σε πολλές χώρες ακόμα και στην Ελλάδα έχουν πραγματοποιηθεί μεγάλα βήματα ως προς την κατάργηση της αναπαραγωγής των στερεότυπων αντιλήψεων που αφορούν την έμφυλη ανισότητα και εκφράζονται με σημαντικές αλλαγές στα καινούργια σχολικά εγχειρίδια, τα οποία έχουν αντικαταστήσει τα παλαιά αναγνωστικά που απεικόνιζαν τον πατέρα ως αρχηγό της οικογένειας, να εργάζεται και τη μητέρα εντός της οικίας να δεσμεύεται με οικιακές εργασίες και με τη ανατροφή των παιδιών.

Εμβαθύνοντας στο θέμα διαπιστώνουμε πως μεγάλο μερίδιο ευθύνης φέρουν πρωταρχικά οι ίδιοι οι εκπαιδευτικοί οι οποίοι στα πλαίσια της προόδου και της θετικής κριτικής οφείλουν να υιοθετούν στάσεις και αντιλήψεις που συνάδουν με την ευρύτερη κοινωνική πραγματικότητα και δεν παραπέμπουν σε αναχρονιστικές συμπεριφορές και ιδέες. Σύμφωνα με τον Μπέλλα (2005), ο εκπαιδευτικός δύναται να προβεί σε μία σειρά ενεργειών που αποσκοπούν στην εξάλειψη των έμφυλων διακρίσεων και περιλαμβάνουν τη συστηματική παρακολούθηση του παιδιού και το κατά πόσο στρέφεται σε νέους ρόλους και δραστηριότητες και στη συνεχή παρακίνησή του, την επισήμανση τάσεων συμπεριφοράς κατά τη διάρκεια του παιχνιδιού και εάν κρίνεται απαραίτητη η αντίστοιχη παρέμβαση, η μέριμνα για τη διάθεση χώρων ψυχαγωγίας και παιχνιδιού που εξασφαλίζουν την πρόσβαση ισότιμα και στα δύο φύλα καθώς και στην εκμάθηση νέων παιχνιδιών ατομικών και ομαδικών που στοχεύουν στην ομαδική επαφή και συνεργασία.³

Συμπεράσματα

Κατά τις τρεις τελευταίες δεκαετίες του προηγούμενου αιώνα η λειτουργία της πυρηνικής οικογένειας μεταβλήθηκε και μεταποιήθηκε σύμφωνα με τις επιταγές των κοινωνικών αλλαγών. Οι σχέσεις μεταξύ των μελών και ιδιαίτερα μεταξύ των συζύγων μεταβάλλονται, προδιαγράφοντας νέους συμπληρωματικούς ρόλους τόσο για τον άνδρα

3. Ο Μπέλλας (2005) αναφέρεται επιπρόσθετα και σε επίπεδο διοίκησης σχολείου και τάξης όπου επισημαίνει επιπλέον παράγοντες που μπορούν να ενισχύσουν ή να αποδυναμώσουν αντίστοιχα καθιερωμένες αντιλήψεις. Οι παράγοντες αυτοί σχετίζονται με τον διαχωρισμό αγοριών και κοριτσιών σε διάφορες δραστηριότητες, με διακρίσεις στην ανάθεση καθηκόντων, με την ισχύ διαφορετικών κανόνων για τα δύο φύλα ή διαφορετικών επιβραβεύσεων. Σε κάθε περίπτωση θα πρέπει να εξασφαλίζεται η ισότιμη, ενεργητική ενασχόληση όλων των μαθητών ανεξαιρέτως, με τις ίδιες δυνατότητες συμμετοχής.

όσο και για τη γυναίκα. Παράγοντες όπως η ένταξη της γυναίκας στον εργασιακό χώρο, η εξέλιξη των κοινωνικών κανόνων και αντιλήψεων επέφεραν μία επαναστατική χροιά στο κατεστημένο των παλαιών στερεοτύπων που αφορούσαν τη μη ισότιμη κατανομή των συζυγικών ρόλων και την εύνοια των έμφυλων ανισοτήτων. Ένα εντελώς διαφορετικό οικογενειακό μοντέλο φαίνεται να αναδύεται μέσα από τα ποικίλα κοινωνικά φαινόμενα, ένα μοντέλο που στοχεύει στον ίσο διαμοιρασμό των οικογενειακών καθηκόντων μεταξύ των συζύγων, στη συμφιλίωση της επαγγελματικής και της οικογενειακής ζωής, επηρεάζοντας ποικιλοτρόπως τις ατομικές και κοινωνικές πτυχές της ζωής τόσο του άνδρα όσο και της γυναίκας.

Η αναδιαμόρφωση της οικογενειακής ταυτότητας συμβάλλει στον επαναπροσδιορισμό του πατρικού ρόλου, αποδίδοντάς του επιπρόσθετα χαρακτηριστικά και καθήκοντα που διαφέρουν ουσιαστικά από κατεστημένες και παγιωμένες επικρατούσες έως και σήμερα αντιλήψεις. Η μέση ελληνική οικογένεια καλείται ωστόσο να λάβει μέρος στο παιχνίδι των αδιάκοπων αναδιαμορφώσεων και να αφομοιώσει επιτυχώς τα νέα δεδομένα, προβάλλοντας ενίοτε εμπόδια και αντιστάσεις ως προς τον αποχωρισμό στερεοτύπων που αφορούν τον καθιερωμένο ρόλο των φύλων εντός και εκτός οικογένειας.

Όπως η οικογένεια έτσι και η εκπαίδευση αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της οργάνωσης και της διατήρησης της κοινωνικής συνοχής. Ο ρόλος επομένως του εκπαιδευτικού συστήματος είναι εξαιρετικά σημαντικός καθώς μέσα στο εκπαιδευτικό περιβάλλον διαμορφώνονται αντιλήψεις, νοοτροπίες, ηθικές αξίες, η ανθρώπινη προσωπικότητα και ο χαρακτήρας, ο τρόπος σκέψης και οι προσωπικές ιδέες.

Επίλογος

Η επαναστατική αρχή της ισότητας των δύο φύλων έρχεται αντιμέτωπη με ένα καθεστώς διακρίσεων που έχει ιστορικές καταβολές, είναι βαθιά ριζωμένο στις ανθρώπινες αντιλήψεις. Η σύγχρονη κοινωνική πραγματικότητα έρχεται σε αντιδιαστολή με τις παγιωμένες αντιλήψεις επιτάσσοντας αλλαγές σε όλες τις εκφάνσεις της κοινωνικοοικονομικής ζωής και σε κάθε τομέα της ανθρώπινης δραστηριότητας, συμπεριλαμβανομένης και της οικογένειας. Από τη στιγμή που τα δεδομένα μεταβάλλονται με ραγδαίους ρυθμούς, εξελίσσονται και τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά ώστε να εκριζωθούν κατεστημένα και η έννοια της έμφυλης ισότητας να καταστεί κοινή συνείδηση (Βουτυράς, 1981).

Η Πολιτεία φέρει μεγάλο μερίδιο ευθύνης όσον αφορά την προαγωγή και την αναδιαμόρφωση των κοινωνικών ρόλων, συνδράμοντας τις νέες οικογένειες προς ένα καινοτόμο πλαίσιο αναφοράς δια μέσου της προώθησης των γυναικών στην αγορά εργασίας και με την νομοθέτηση άρτιων υποστηρικτικών δομών που διευκολύνουν την εργαζόμενη μητέρα. Δεν πρέπει να λησμονούμε πως το στοιχείο της εξέλιξης αποτελεί μέρος της ανθρώπινης φύσης με αποτέλεσμα το κοινωνικοοικονομικό και πολιτισμικό περιβάλλον να εξελίσσεται με ταχείς ρυθμούς, επιτάσσοντας ριζικές αλλαγές τό-

σο σε παγιωμένες αντιλήψεις όσο και σε καθιερωμένους ρόλους. Εν κατακλείδι παραθέτουμε την άποψη των Αρβανίτη & Ξυδοπούλου & Παπαγιαννοπούλου (2007 σελ. 17) οι οποίοι πρεσβεύουν πως «κρίνεται απαραίτητη η ανακατανομή των ρόλων, η αλλαγή των δομών και συμπεριφορών και η ανάπτυξη νέων μοντέλων συνεργασίας μεταξύ ανδρών και γυναικών», μία άποψη η οποία εμπεριέχει την έννοια της κοινωνικής εξέλιξης και του εκσυγχρονισμού σε όλους τους τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Βενιοπούλου, Κ. (1983). Η ίση συμμετοχή του πατέρα στην ανατροφή των παιδιών. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών. The Greek Review of Social Research*. Έκδοση Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών
- Βουτυράς, Σ. (1981). *Η Γυναίκα στην Μισθωτή Εργασία* (Για μία σύγχρονη Κοινωνική Πολιτική στο πρόβλημα της εργαζόμενης ελληνίδας). Παπαζήση. Αθήνα
- Γκασούκα, Μ. (2007). *Οδηγός Ισότητας και Συμφιλίωσης Οικογενειακής και Επαγγελματικής Ζωής*. Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας (ΚΕΘΙ). Melilla-Αθήνα-Λευκωσία
- Ιγγλέση, Χ. (1990). *Πρόσωπα γυναικών, Προσωπεία της Συνείδησης, Συγκρότηση της Γυναικείας Ταυτότητας στην Ελληνική Κοινωνία*. Οδυσσέας
- Καβουνίδη, Τ. (1989). Ο έλεγχος της εργασίας της γυναίκας. *Σύγχρονα Θέματα*. 40:71-80.
- Καλλινικάκη, Θ. (1996). Ο ρόλος του πατέρα στην ανάπτυξη της ταυτότητας του φύλου στην εφηβεία, Διαφυλικές Σχέσεις, Εισηγήσεις στο Σεμινάριο Κατάρτισης Εκπαιδευτικών Στελεχών σε Θέματα Σεξουαλικής Αγωγής και Ισότητας των Φύλων, Επιμέλεια: Παρασκευόπουλος Ι. Μπεζεβέγκης Η. Γιαννίτσας Ν. Καραθανάση Α. Ελληνικά Γράμματα. 8' Τόμος. Αθήνα
- Κανακίδου, Ε. & Παπαγιάννη, Β. (1998). *Διαπολιτισμική Αγωγή*. 8' Έκδοση, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Κασιμάτη, Κ. (1991). *Έρευνα για τα Κοινωνικά Χαρακτηριστικά της Απασχόλησης : Η επιλογή του επαγγέλματος*. ΕΚΚΕ
- Κατή, Δ.. (1990). *Νοημοσύνη και Φύλο, Ο σεξισμός στις επιστημονικές ιδέες για τις γνωστικές ικανότητες*. Οδυσσέας
- Κραβαρίτου, Γ. (1991). *Εργασία και Δικαιώματα της Γυναίκας*, Σάκκουλα. Θεσσαλονίκη
- Κυριαζή, Ν. (1999). *Η Κοινωνιολογική Έρευνα*. Ελληνικά Γράμματα. Αθήνα
- Λαμπίρη – Δημάκη, Ι. & Παπαχρίστου, Θ.Κ. (1996). *Θεσμοί της Ελληνικής Κοινωνίας, Οικογένεια και Εργασία στην Αθήνα*. Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή
- Λυκαρδοπούλου Κ. (1985). *Ο Ρόλος του Αντρώπου στη σημερινή Κοινωνία*. Μέγας Σείριος
- Μισέλ, Α. (2000). Κοινωνιολογία της οικογένειας και του γάμου. μετ-επιμ: Λ.Μ Μουσούρου. *Βασικά Στοιχεία για την Ελληνική Οικογένεια*. Βιβλιοθήκη Κοινωνικής Επιστήμης & Κοινωνικής Πολιτικής. Gutenberg
- Μαραγκουδάκη, Ε. (1995). *Εκπαίδευση και Διάκριση των Φύλων*. Οδυσσέας. Αθήνα.
- Μαριδάκη – Κασσωτάκη, Α. (2006). *Η τυπολογία του Έλληνα Πατέρα*
- Μουδατσάκη Δ. (1995). *Οικογένεια και Παιδί*. Ηράκλειο

- Μουρίκης, Α. (1995). Πολιτικές αναδιάρθρωσης και νέες μορφές οργάνωσης εργασίας. *Σύγχρονα Θέματα*. 54
- Μουσοπούλου, Λ. (1985). *Γυναικεία Απασχόληση και Οικογένεια στην Ελλάδα και αλλού*. Εστία
- Μουσοπούλου, Λ. (1991). *Μετανάστευση και Μεταναστευτική Πολιτική*. Gutenberg. Αθήνα
- Μουσοπούλου, Λ. (2003). Γυναίκα και απασχόληση, Δέκα Ζητήματα. *Κοινωνιολογική & Ανθρωπολογική Βιβλιοθήκη*. Gutenberg
- Μουσοπούλου, Λ. (2005). *Οικογένεια και Οικογενειακή Πολιτική*. Gutenberg. 1st edition
- Μπέλλας, Θ. (1995). Ισότητα των φύλων στην εκπαιδευτική διαδικασία: Προκαταλήψεις και πραγματικότητες, διαφυλικές σχέσεις, *Εισηγήσεις στο Σεμινάριο Κατάρτισης Εκπαιδευτικών-στελεχών σε Θέματα Σεξουαλικής Αγωγής και Ισότητας των Φύλων*, επιμ. Παρασκευόπουλος, Ι.Ν. Μπεζεβέγκης, Η. Γ. Γιαννίτσας, Ν.Δ. Καραθανάση-Κατσαούνου, Α. Ελληνικά Γράμματα. Αθήνα
- Μπρία, Τ. (2001). *Η Τέχνη της Οικογένειας*. Θυμάρη
- Narier, A. (1997). *Το Ζευγάρι, εύθραυστος δεσμός*. Αθήνα. Ελληνικά Γράμματα
- Ρήγα, Α. Β. (2006). *Οι Κοινωνικές Αναπαραστάσεις για την Οικογένεια σήμερα*. Ελληνικά Γράμματα, 1st edition
- Σακαλάκη, Μ. (1984). *Κοινωνικές Ιεραρχίες και Σύστημα Αξιών*. Αθήνα. Κέδρος
- Σπυροπούλου, Μ. Ν. (2007). *Οικογένεια ώρα μηδέν*. Αρχονταρίκι.
- Τσαούσης, Δ. (1989). *Η Κοινωνία του Ανθρώπου – Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία*. Αθήνα. Gutenberg
- Τσαούσης, Δ. (1995). *Η Κοινωνία μας – Οργάνωση, Λειτουργία, Δυναμική*. Αθήνα. Gutenberg
- Τσαμπάρη, Α. (2004). *Η Ψυχαναλυτική Προσέγγιση της Οικογένειας*. Ατραπός - Περιβολάκι
- Τσαρδάκη Δ. (1984). *Διαδικασίες Κοινωνικοποίησης*. Σκαρβαίος. Αθήνα
- Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, (2006). *Κοινωνιολογία Γ' Λυκείου*. ΟΕΔΒ
- Υπουργείο Υγείας και Θρησκευμάτων, (2006). *Οικιακή Οικονομία Β' Γυμνασίου*. ΟΕΔΒ
- Φραγκουδάκη, Α. (1995). Στερεότυπα των φύλων στην εκπαιδευτική διαδικασία, Διαφυλικές σχέσεις, *Εισηγήσεις στο Σεμινάριο Κατάρτισης Εκπαιδευτικών-στελεχών σε Θέματα Σεξουαλικής Αγωγής και Ισότητας των Φύλων*. επιμ. Παρασκευόπουλος, Ι.Ν. Μπεζεβέγκης, Η. Γ. Γιαννίτσας, Ν.Δ. Καραθανάση-Κατσαούνου, Α. Ελληνικά Γράμματα. Αθήνα
- Χορτή, Σ. (2007). *Στερεότυπες Απόψεις για το Φύλο μέσα στη σύγχρονη Ελληνική Οικογένεια*. Διπλωματική Εργασία. Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο. Τμήμα Οικιακής Οικονομίας και Οικολογίας. Αθήνα

Ξενόγλωσση

- Barnett, R. C. & Hyde, J. S. (2001). Women, men, work, and family: An expansionist theory. *American Psychologist*. 56 (10), 781-796
- Bleach, K. & Blagden, T. & Ebbutt, D. et all. (1996). *What Difference Does it Make? An Investigation of Factors Influencing the Motivation and Performance of 8 Year Boys in a West Midlands Comprehensive School*, Wolverhampton: Educational Research Unit, University of Wolverhampton
- Bowers Andrews, A. & Luckey, I. & Bolden, E. & Whiting-Fickling, J. & Lind, K. A. (July, 2004). Public Perceptions About Father Involvement: Results of a Statewide Household Survey. *Journal of Family Issues*. vol. 25: pp. 603 – 633. Retrieved on January, 14, 2009 from <http://jfi.sagepub.com/cgi/content/abstract/25/5/603>
- Dinnerstein, D. (1978). *The Rocking of the Cradle and the Ruling of the World*. London Souvenir Press. First published in 1976 by Harper and Row. New York

- Ehrenshaft, D. (1980). When women and men mother. *Socialist Review*. 49 (10) 1. pp:37-73
- Francis, B. (2000). *Boys, Girls and Achievements: Addressing the Classroom Issues*. London: Routledge/Falmer
- Gergen, K. (1997). *Ο κορεσμένος εαυτός*. Αθήνα. Ελληνικά Γράμματα
- Hardy, S. & Adnett, N. (July, 2002). The Parental Leave Directive: Towards a 'Family-Friendly' Social Europe. *European Journal of Industrial Relations*. vol. 8: pp. 157 – 172. Retrieved on January, 22, 2009 from <http://ejd.sagepub.com/cgi/content/abstract/8/2/157>
- Himsel, A. J. & Goldberg, W. A. (October, 2003). Social Comparisons and Satisfaction with the Division of Housework: Implications for Men's and Women's Role Strain. *Journal of Family Issues*. vol. 24: pp. 843 – 866. Retrieved on January, 22, 2009 from <http://jfi.sagepub.com/cgi/content/abstract/24/7/843>
- Jay Fagan, J. & Marina Barnett, M. (November, 2003). The Relationship between Maternal Gatekeeping, Paternal Competence, Mothers' Attitudes about the Father Role, and Father Involvement. *Journal of Family Issues*. vol. 24: pp. 1020 – 1043. Retrieved on January, 14, 2009 from <http://jfi.sagepub.com/cgi/content/abstract/24/8/1020>
- Jay Fagan, J. & Julie Press, J. (September, 2008). Father Influences on Employed Mothers' Work-Family Balance. *Journal of Family Issues*. vol. 29: pp. 1136 – 1160. Retrieved on January, 14, 2009 from <http://jfi.sagepub.com/cgi/content/abstract/29/9/1136>
- Johansson, T. & Klinth, R. (October, 2008). *Caring Fathers: The Ideology of Gender Equality and Masculine Positions*. *Men and Masculinities*. vol. 11: pp. 42 – 62. Retrieved on January, 14, 2009 from <http://jmm.sagepub.com/cgi/content/abstract/11/1/42>
- Junter-Loiseau, A. (1999). La Notion de Conciliation de la Vie Professionnelle et de la Vie Familiale. Révolution Temporelle ou Métaphore des Discriminations. *Cahiers du Genre*. no 24. 73-98.
- Laing, R.D. & Esterson, A. (1964). *Sanity, Madness and the Family*. London. Tavistock. 1964
- Lynch, K. & Baker, J. (July, 2005). Equality in education: An equality of condition perspective. *Theory and Research in Education*. vol. 3: pp. 131 – 164. Retrieved on January, 14, 2009 from <http://tre.sagepub.com/cgi/content/abstract/3/2/131>
- Masciadrelli, B. P. & Pleck, J. H & Stueve, J. L. (July, 2006). Fathers' Role Model Perceptions: Themes and Linkages with Involvement. *Men and Masculinities*. vol. 9: pp. 23 – 34. Retrieved on January, 14, 2009 from <http://jmm.sagepub.com/cgi/content/abstract/9/1/23>
- Sano, Y. & Richards, L. N. & Zvonkovic, A. M. (December, 2008). Are Mothers Really "Gatekeepers" of Children?: Rural Mothers' Perceptions of Nonresident Fathers' Involvement in Low-Income Families. *Journal of Family Issues*. vol. 29: pp. 1701 – 1723. Retrieved on January, 14, 2009 from <http://jfi.sagepub.com/cgi/content/abstract/29/12/1701>

Διαδικτυακοί Τόποι

- Μερτίκα, Α. & Ξυδοπούλου, Κ. Ε. & Παπαθανασίου Χ. (2005). Βιβλιογραφική Ανάλυση και Καταγραφή Αποτελεσμάτων Αναφορικά με τις Νέες Ευκαιρίες Απασχόλησης για τις Γυναίκες, τη Βελτίωση των Συνθηκών Εργασίας τους και την Προώθηση της Ισότητας των δυο Φύλων στην Αγορά Εργασίας, Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας (ΚΕΘΙ), retrieved from http://www.kethi.gr/attachments/124_NEES_EYKAIRIES_APASXOLHSHS%20.pdf
- Αρβανίτης, Κ. & Ξυδοπούλου, Ε. Κ. & Παπαγιαννοπούλου, Μ.Χ. (2007). Ο ρόλος των ανδρών/πατέ-

ρων στην εξισορρόπηση της οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής. Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας (ΚΕΘΙ), retrieved from

http://www.kethi.gr/attachments/129_EGXEIRIDIO_EKSIRROPISH_OIKOGENEIA_ERGASIA.pdf

Francis, B. & Skelton, K. (2008). Διερευνώντας το Κοινωνικό Φύλο: Σύγχρονες Προσεγγίσεις για την Εκπαίδευση. Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας (ΚΕΘΙ), retrieved from

http://www.kethi.gr/attachments/143_3_DIEREYNWNTAS_KOINWNIKO_FYLLO_EKPAIDEYSH.pdf

Αναπτυξιακή Σύμπραξη «Δίκτυο για την Άρση του Κοινωνικού Αποκλεισμού των Γυναικών (δ.τ. Άλκησις)» retrieved from www.alkistis-equal.gr